

Перспективи репрезентації теорії комунікативної лінгвістики у словниках активного типу

У сучасних умовах міжкультурної інтеграції гостро постає проблема взаєморозуміння між етносами, регулювання взаємостосунків, виховання взаємної толерантності, що полегшує спілкування і сприяє успішній комунікації загалом. Сьогодні ніхто не заперечує твердження, що володіння ефективною комунікацією — це запорука успіху в усіх сферах людської життєдіяльності, тому й актуалізовано проблему підготовки учнів, студентів, молоді та й комунікантів старшого покоління до активного володіння словом. Одним із головних завдань у процесі навчання мови стало скерування на набуття риторичних знань, умінь і навичок для ведення успішної комунікації, зокрема й повсякденної — риторики на щодень.

У 2010 році було видано перший в Україні тлумачний словник паремій, що належить до словників активного типу, мета якого — підвищити рівень комунікативної компетенції сучасних українців за рахунок ознайомлення з механізмами чинності комунікативних процесів, їх технологіями, стратегіями, тактиками, правилами, законами і под., вербалізованими в пареміях як відповідних словесних штампах [Див.: 3; 4; 5; 7].

Ідея створення та розробка проекту цього словника належить докторові філологічних наук, професору Тетяні Анатоліївні Космеді, яка й здійснювала загальне керівництво роботою над укладанням словника та його редагування. Укладачі кваліфікували «Комунікативний кодекс українців у пареміях» як неповний словник, оскільки завдання полягало в зображенні того «зрізу», який би репрезентував найбільш популярні, поширені паремії, що містять комунікативний досвід українців. В укладанні словникових статей автори дотримуються пареміографічної концепції Івана Франка в аспекті «розкодування» паремійного матеріалу відповідно до специфіки його застосування в комунікації, окреслюючи або прогнозуючи конкретні комунікативні ситуації, описуючи їх особливості і смисли. Метамова словника репрезентує термінологічний апарат комунікативної лінгвістики, що вимагає від читача певної підготовленості й творчої уяви, зокрема щодо механізмів дії комунікативних законів, яких у словнику репрезентовано вісімнадцять, комунікативних правил, стратегій і тактик, закономірностей і тенденцій, мовленнєвих жанрів, невербальних засобів комунікації тощо.

Загальновідомо, що основна функція словників активного типу — сприяти синтезу мовлення, допомагати в моделюванні мовлення, будувати комунікацію відповідно до конкретних мовленнєвих жанрів, подій, ситуацій. Лексикографічний «принцип активності вимагає принципового розширення мовної інформації, що подає словник, зокрема якомога повного опису мовленнєвої компетенції мовців (володіння мовою)» [1: 9].

Отже, особливої значущості набувають лінгвістичні та світоглядні чинники, що впливають на «сміслову наповненість відповідних комунікативних формул та своєрідність їхнього виявлення в дискурсах, що скеровані на різні мовленнєві дії як реалізація семантичної гнучкості та прагматичної спроможності до реалізації множинності смислів, що, впроваджені думкою, відображаються в слові, тексті, дискурсі під час спілкування» [6: 47].

Усвідомлюючи потребу вдосконалення першого видання словника в аспекті збагачення цього лексикону мовним матеріалом, зокрема прикладами з художнього, публіцистичного, повсякденного дискурсу, що виявляють різні комунікативні смисли в різних ситуаціях, автори-укладачі сконцентрували увагу на пошуково-текстовій діяльності.

Наголосимо, що проблема вияву **смислів у комунікації** на сьогодні є малодослідженою й тому перспективною в аспекті вивчення їхніх особливостей і фіксації в лексикографічних працях, зокрема одна й та сама паремія, використана мовцями в певних комунікативних контекстах, має різні смислові відтінки й репрезентує низку мовленнєвих жанрів (МЖ), зумовлених інтенціями автора висловлювання, порівн.: **Не спитавши (перше) броду, не лізь (не сунься, не пхайся) прямцем у воду**: Основне значення: остоорога необережному чоловікові, що починає роботу, не обчисливши сили й обставини» [ГРНП: 188]. Ситуативні значення: 1) репрезентація **МЖ докору** за необачність у серйозній справі, порівн.: «Так, сину, не можна свататися, як же таки так, не спитавшись броду та в воду» [Н-Л-1]; 2) репрезентація **МЖ повчання, настанови**, порівн.: «Треба перше пошукати броду, а потім лізти у воду» [Н-Л-2]; 3) **обування**: «Як же так можна, не спитавши броду, та у воду!» [Н-Л-1].

Отже, відповідно до актуального (комунікативного) смислу, що «виформується в комунікативному акті як результат взаємодії інтенцій мовців у конкретній конситуації спілкування» [2: 159], паремія може репрезентувати **комунікативні закони, правила, принципи, стратегії, тактики, мовленнєві жанри** в певній **комунікативній ситуації** тощо. Поглиблення концепції словника відбувається в напрямку виявлення й аналізу дискурсивного матеріалу, що містить паремійний компонент і виявляє зазначену вище специфіку. Доповнене й оновлене 2-е видання «Комунікативного кодексу українців у пареміях» разом із теоретичним

аналізом прагматичних ситуацій буде презентувати і їхнє мовленнєве вираження, що посилить статус **Словника як словника активного типу**. Оновлена словникова стаття може відображати нові параметри:

З вовком жити, вовком бути. ... по вовчому вити [ГРНП: 354].

Вербалізовано сутність комунікативної стратегії планування, проведення комунікативної дії (й керування нею) з метою досягнення ефективності комунікації. У мовленні ця паремія може виявляти такі комунікативні смисли:

1) репрезентація **комунікативного закону довіри до зрозумілих висловлювань** [Див.: 5] — висловлення довіри до сформованої суспільним досвідом істини — думки, що не підлягає сумніву: *«Юний Паблос, випробувавши страждання і приниження в університеті Алькала, роздумує: «Приказка говорить, і говорить правильно: з вовками жити — по-вовчому вити»* [Біогр.];

2) репрезентація **комунікативного принципу**, що визначає певну атмосферу спілкування: *«З вовками жити — по-вовчому вити. Це і є принцип виживання в школі № 12. Або мовчи і посміхайся знахабнілій директорці, або пиши заяву на звільнення за власним бажанням. Третього не дано* [Ів.];

3) репрезентація **комунікативного правила**: *«Живеш серед вовків, то вий по-вовчому, / я чую цю пораду і промовчую. / Бо між вовками мало вити голосно, / ще ікла шкірити і груди — колесом»* [СлМ];

4) омовлення **комунікативної стратегії**: *«Окремі нардепи показали, що можуть не тільки декларувати, вмовляти, переконувати і критикувати владу. Вони готові фізично протистояти, до крові. Саме так треба відстоювати інтереси країни. З вовками жити — по-вовчому вити. Опозиція лише діяла традиційними методами своїх опонентів»* [НВ];

5) визначення **комунікативної тактики**, керівництва до конкретної комунікативної дії: *«Від підпису рука не відвалиться. Що ж робити, коли тепер весь світ перевернувся, а з вовками жити — по-вовчому вити. Потім ще щось торохтіла про те, що вона йому все життя своє офірувала, а він для неї такої дрібниці не може зробити»* [ОТел.];

6) опис **комунікативної ситуації**: *«Муфтикові доведеться на власній шкірі дізнатися, як воно: між вовками жити — по-вовчому вити. А Півчеревичкова дружба піддається серйозним випробуванням»* [ЕР];

7) формула **МЖ повчання, настанови**: *«Прикро, що дуже часто у сучасних сім'ях батьки стають перешкодою на шляху до спасіння своїх дітей. Хіба не вони переконують їх, що в наш час по правді не проживеш, що «з вовками жити — по-вовчому вити»? Замість заповіту — жити по Христовому слову, навпаки, вони запевняють, що в сучасному житті Христова мудрість шкідлива, а потрібна своя, життєва»* [Проп.];

8) репрезентація **МЖ попередження**: «*З вовком жити — по-вовчому вити*» — *попереджають тих, кого доля закидає в коло лихих людей*» [vovk.ua].

Вочевидь, оновлене 2-е видання словника «Комунікативний кодекс українців у пареміях» (2010) буде корисним не лише для українського мовця, а й для носіїв інших мов світу, що спілкуються з українцями в глобалізованому сучасному суспільстві.

Джерела

- Біогр.** Франціско де Кеvedо-і-Вільегас: Біографія: [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.ukrcenter.com/Література/41337/Франціско-де-Кеvedо-і-Вільегас/Біографія>
- ГРНП** Галицько-руські народні приповідки: [у 3 т.] / [зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко].— Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2006.— 2-е вид.— Т. 1.— 818 с.
- ЕР** Ено Рауд. І знову Муфтик, Півчеревичок та Мохобородько. Книга 4.— Київ: Веселка, 1992.— 128 с.
- Ів.** Іванцов Є. З вовками жити — по-вовчи вити: [Електронний ресурс] / Телеканал газета «Антенa» — № 19.— 14.05.2008.— Черкаси.— Режим доступу: <http://antenna.com.ua/antenna/19-2008>
- НВ** Назарий Вакуа. В списки оппозиции нужно брать людей с хорошей физической подготовкой: [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://uainfo.org/news/15626-v-spiski-oppozicii-nuzhno-bratyludey-s-horoshey-fizicheskoy-podgotovkoy.html>
- Н-Л-1** Нечуй-Левицький І.С. Микола Джеря / Публічна електронна бібліотека української художньої літератури: [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://ukrlit.org/nechui_levytskyi_ivan_semenovych/mykola_dzheria/3
- Н-Л-2** Нечуй-Левицький І.С. Пропаші: [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://library.org.ua/?p=128>
- ОТел.** Теліга Олена. Або — або / Бібліотека ім. Марії Фішер-Слиж: [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://ukrlife.org/main/evshan/teliha_100abo.htm
- Проп.** Шинкаренко Олег. Роль батьків у християнському вихованні дітей: Проповідь: [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.orthvoldiocese.lutsk.ua/articles/article003.html>
- САМ** Славомир Монастирський. Вовчі сентименти: [Електронний ресурс] / Сайт «Поезія та авторська пісня України» (поетичний розділ «Універсальна лірика»). / Режим доступу: <http://www.poezia.org.ua/id/20900/print>

vovk.ua Вовкулаки: (пластовий курінь): [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://vovkulaky.plast.org.ua>

Література

1. Апресян Ю. Д. Предисловие // Новый объяснительный словарь синонимов русского языка / [под. общим рук. акад. Ю. Д. Апресяна].— М.: Школа «Языки русской культуры». — Вып. 3. — 2003. — 1488 с.
2. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації— К.: Довіра, 2007.—205 с.
3. Голуб Н. Комунікативний кодекс українців у пареміях: таумачний словник нового типу (Космеда Т. А., Осіпова Т. Ф.— Дрогобич: Коло, 2010.): [Рецензія] // Українська мова і література в школі: науково-методичний журнал Інституту педагогіки АПН України.—2011.— № 3 (89). — С. 63–64.
4. Дорошенко С. Перший в Україні паремійний словник як комунікативний кодекс українців (рецензія). Комунікативний кодекс українців у пареміях: таумачний словник нового типу / авт.— упоряд. Т. А. Космеда, Т. Ф. Осіпова.— Дрогобич.: Коло, 2010.— 272 с. // Українська мова.— 2011.— №4.— С. 107–112.
5. Космеда Т. А., Осіпова Т. Ф. Комунікативний кодекс українців у пареміях: таумачний словник нового типу— Дрогобич: Коло, 2010.— 272 с.
6. Космеда Т. А. Параметр «вишуканість мовлення» в лінгвістичній концепції Івана Франка // Людина. Комп'ютер. Комунікація: Зб. наук. пр. / за заг. ред. Ф. С. Бацевича.— Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2010.— С. 45–50.
7. Куньч З. Вивчаймо українські паремії: рецензія на словник Т. А. Космеди, Т. Ф. Осіпової «Комунікативний кодекс українців у пареміях» // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». — 2013.— № 765.— С. 140–141.

Tetyana OSIPOVA

Representation prospects of the communicative linguistics theory in dictionaries of active type

Communicative and linguistic competence of contemporaries depends on the quality of their knowledge and rhetorical skills. Dictionaries of active type support increasing the level of linguistic competence, which concept is based on the principles of previously concluded dictionaries of paremias representing communication laws. Under the terms of situational communication paremia may represent communication laws, rules, principles, strategies, tactics, speech genres (SG), and describe communicative situation itself. It's obvious that the first edition of «Communicative Code of

Ukrainians in Paremiias' (Т. Kosmeda, Т. Osipova, 2010) should be renewed, added and oriented to the principles of the dictionary of active type that will be useful for specialists, the average modern speaker and foreigners who learn the Ukrainian language.

Лідія Тименко

Ілюстративний параметр у словниках тлумачного типу (на прикладі «Словаря української мови» Б. Грінченка)

Матеріали «Словаря української мови» за редакцією Бориса Грінченка з часу виходу й до сьогодні потрапляють у коло наукових зацікавлень мовознавців, істориків, культурологів й засвідчують неоціненний внесок ученого в українське мовознавство. Грінченків словник — як відбиток культури й побуту тогочасних українців, як джерело народної мудрості, прихованої в значеннях слів і фразеологічних висловів, в ілюстративному матеріалі, — не втрачає актуальності й у наш час.

У передмові Б. Грінченко докладно висвітлив історію збирання, систематизації й редагування матеріалів, які увійшли до словника [СлГр4: ХХ–ХХVІІІ], методологічні засади його побудови. Важливим є той факт, що сюди були залучені додаткові записи, здійснені самим упорядником, адже усе свідоме життя вчений сумлінно збирав українське слово. «Матеріалу було мені дано, — згадував Борис Дмитрович, — тільки 49 тисяч слів і, не вважаючи на всі мої домагання, не схотіли доповнити цей матеріал новим. Ми з жінкою доповнили словарь скільки змогли з власного матеріалу, але все ж часу було так мало (Словарь робився на академічний конкурс, і останні роки півтора мені доводилося сидіти над ним 10–11 годин щодня), що північні діалекти і ще дещо zostалися не повно зарепрезентовані. Через те Словарь одібрав од Академії Наук тільки другу премію, хоч про саму роботу і про знакову вартість словаря Академічна рецензія озвалася дуже прихильно» [4: 93].

Мета статті — на основі аналізу ілюстрацій у «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка з'ясувати становлення редакторських підходів до